

ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ СУБСТАНДАРТНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ (на матеріалі української постмодерної прози)

У постмодерних художніх текстах арготичні фраземи вживані: без семантичних змін, зі зміною оцінної конотації, семантично модифіковані. Автор аналізує їх у проекції на маніфестовані ціннісні настанови.

Ключові слова: фразема, арго наркоманів, категорія цінності, оцінна конотація.

Таран О.С. Ценностный аспект субстандартной фразеологии (на материале украинской постмодерной прозы). *В постмодерных художественных текстах арготические фраземы употребляются: без семантических изменений, с изменением оценочной коннотации, семантически модифицированные. Автор анализирует их в проекции на манифестируемые ценностные установки.*

Ключевые слова: фразема, арго наркоманов, категория ценности, оценочная коннотация.

Taran O.S. Valued aspect of substandard phraseology (on material of Ukrainian post-modern prose). *In Ukrainian postmodern prose argot phraseological units are used: without semantic changes, with changes of evaluation connotation and with semantic modifications. The author analyses them through aspect of category of value.*

Keywords: phraseological unit, argot of drug addicts, category of value, evaluation connotation.

Сучасна українська художня література в контексті постмодерного дискурсу відповідає всім критеріям «низової» (у розумінні М. Бахтіна, Г. Кнабе) культури, в основі ідеології якої лежить психологія мас, що і зумовлює відповідність масової культури нерозвиненим смакам і зниженим потребам [11: 303]. На мовному рівні це позначається сплеском субстандартної лексики й фразеології, істотними змінами мовних звичок і смаків.

Загальні для сучасної української мови тенденції до стилістичного зниження й колоквіалізації зумовлені лібералізацією стилістичних засад, демонстративним відштовхуванням від попередньої системи не тільки суспільно-політичних принципів, а й морально-етичних та естетичних цінностей, культом естетично негативного й низького. У постмодерній художній літературі О. Тараненко простежує функцію мовного реалізму, яка «...відбиває прагнення автора озвучувати своїх героїв тією мовою, якою вони спілкуються в реальному житті (а це, зазначимо, здебільшого представники соціальних низів. — О. Т.), і навіть більше того — самому творити тією мовою, яку він чує навколо себе» [13: 27]. Останнє можемо спостерігати в авторському мовленні сучасних письменників. На думку О. Маленко, яка аналізує постмодерну поезію, вербальна безапеляційність і безкомпромісність «... не стільки орієнтована на епатаж <...>, скільки є логічним формальним репрезентантом тих мистецько-світоглядних постулатів, якими керується поданий дискурс» [9: 429], а художні програми авторів підпорядковані «...загальній, універсальній для постмодерного культурного простору схемі відтворення масової свідомості, яка в умовах вітчизняної дійсності характеризується зниженим цензом мовної культури»

[9: 428]. Тут принагідно згадати наукову розвідку Л. Лисиченко, присвячену мовознавчому аналізу питання «читач і художній твір». Дослідниця вказує на 2 важливих для нас моменти: 1) залежність відносин 'письменник – читач – мова' від певних культурно-історичних умов та 2) орієнтація письменника на певного адресата, читача, його мовну компетенцію. Л. Лисиченко аналізує мовну та літературну ситуацію першої половини 19 ст. й відзначає прагнення митців слова, по-перше, зацікавити україномовними творами читача з більш витонченим смаком, «...для чого потрібно було “очистити” мову літературних творів від згрубілої просторічної лексики», і по-друге, формувати естетичні смаки читача, у тому числі й сільського [7: 102].

У сучасних художніх творах так само спостерігається орієнтація на читача, проте масового читача з невибагливими смаками, які цією масовою літературою й формуються (!). Функція мовного реалізму зникається з функцією демонстративного антиестетизму й натуралізму, які помножені на явище мовної агресивності (О. Тараненко). І реалізація цих функцій викликана не стільки стилістичними потребами чи світоглядними настановами, скільки є результатом процесів деформації мовної свідомості, зміни етнічних концептів, констант, на що вказували Л. Лисиченко, Л. Синельникова.

Фразеологічні одиниці, за висловом В. Маслової, не стільки описують світ, скільки його інтерпретують, оцінюють та виражають до нього суб'єктивне ставлення; вони є знаками «...психологічного сприйняття навколишнього світу в художніх образах» [6: 129]. Постмодерна проза характеризується насиченістю субстандартною фразеологією, яка засвідчує процес неофразеологізації, у якому неофразема, за визначенням М. Алефіренка, передає ціннісно-сміслові відношення суб'єкта пізнання (персонального, колективного) до потенційно актуальної з погляду комунікативної прагматики інформації [1: 4]. Вивчення ціннісного компонента вживаних у постмодерних творах субстандартних фразем дозволить виявити: а) явні й приховані ціннісні настанови, що формують смак читача; б) зрушення в концептосфері, зокрема в інтерпретаційному полі культурних концептів; в) маніфестовані постмодерною літературою світоглядні пріоритети. Спробуємо реалізувати ці завдання на прикладі аналізу однієї фразеотематичної групи.

Джерельною базою цієї розвідки послуговували твори української літератури постмодерну, видані протягом останніх 5 років. Нашу увагу привернула кількісно невелика, однак частотна в українській постмодерній прозі фразеотематична група 'Наркотики', яку на підставі аналізу художніх творів можна структурувати на такі підгрупи: наркотичні речовини (*цілюще зілля* – тут маємо приклад евфемізації), стадії наркотичної залежності (*підсісти на голку, сидіти на голиці*), наркотична залежність від певного виду наркотиків (*бути на колесах*), процес уживання наркотиків (*ковтати колеса, забити косяка, добивати драп* – вживати препарати коноплі (гашиш, марихуану, анашу)), наркотична ейфорія (*відловлювати (ловити) кайф, дах їде, дах зриває, накриває хвиля, ловити вторяки* – отримувати повторне відчуття ейфорії від тієї ж самої дози наркотичного чи психотропного засобу, інколи внаслідок уживання алкогольних напоїв).

На сьогодні в русистичі більш-менш досліджене арго наркоманів (М. Грачов, О. Борохов, Є. Рабинович), відповідна лексика сленгу хіппі (А. Мазурова, Л. Радиковський, Ф. Рожанський, М. Титоренко), фрагментарно описана ця лексика в молодіжному сленгу (М. Грачов, Т. Нікітіна, В. Хімік) і майже відсутні наукові студії щодо функціонування лексем і фразем з арго наркоманів у різних дискурсах. В українстиці це питання практично не розроблене, чим і зумовлене наше звернення до нього.

У постмодерній художній прозі автори вживають запозичені з арго наркоманів фраземи: 1) без семантичних змін; 2) зі зміною оцінної конотації; 3) перосмислені, тобто семантично модифіковані. Найбільше прикладів уживання фразем без семантичних змін знаходимо у творах Сергія Жадана: *...потім пішов угору і почав торгувати водярою в магазині, потім – по висхідній – перейшов на драп, і вже просто сидів удома, кому треба – продавав цілюще зілля...* (С. Жадан, «Депеш Мод»); *– Ось, візьміть, – сказав він і простягнув Саничу дві таблетки. – Хороша штука. Рубає на раз* (С. Жадан, «Власник найкращого клубу для геїв»); *Спочатку ми випили все, що у нас було, потім нам вдалось, що цього недостатньо, і ми почали добивати драп, навіть друг-Білий, кандидат історичних наук, який усі ці дні утримувався і обмежувався самогоном місцевого виробництва, тут щось попустився, розслабився, покурив з нами і почав розповідати про самураїв і їхні кодекси честі* (С. Жадан, «Anarchy in the UKR»).

Будь-яке арго, сленг чи жаргон відбиває певну ієрархію цінностей, релевантних для відповідного мікросоціуму, «...в певний спосіб інтерпретує дійсність, накреслюючи образ світу згідно з системою суспільних вартостей, які приймає група» [10: 94]. Арго наркоманів, окрім номінації наркотичних засобів, описує значущі для цієї субкультури ситуації й відчуття, що пов'язані з пошуком, виготовленням і вживанням наркотиків, причому це становить своєрідну філософію буття наркомана, вершиною ціннісної ієрархії в якій є наркотична ейфорія. Цим пояснюється позитивна конотація відповідних лексем і фразем, що підтверджує зв'язок категорії оцінки з категорією цінності.

Детальний семантичний аналіз наведених контекстів уживання фразем з арго наркоманів дозволить дати відповідь, чи наявний тут факт пропаганди наркотичних засобів? Однак ці фраземи, ужиті як запозичення без семантичних змін, зберігають позитивну конотацію. А категорія оцінки, як відомо, здатна формувати світогляд і впливати на поведінкові стереотипи людей (В. Кононенко).

Усе, що руйнує систему цінностей наркомана, у його мовній свідомості отримує негативну оцінку, яка закріплюється в мовленні мікросоціуму: у нашому випадку це фраземи на позначення будь-якого перешкоджання в отриманні наркотичної ейфорії (*зіпсувати (зламати, зірвати) кайф*), припинення вживання наркотиків, що супроводжується виходом із мікросоціуму й розцінюється як зрада (*злізти з голки*). Натомість фраземи *посадити на голку, підсісти на голку* в арго наркоманів є позитивно конотованими: містять фонову інформацію про збільшення кількості осіб, об'єднаних однією системою цінностей, і відповідно – про поширення так званої «наркоманської ідеології».

Тривалий час наркомани становили відносно закриту соціальну групу, однак у сучасному світі, за спостереженням А. Бабіної, «до наркотиків прилучаються не тільки низи суспільства, але й молодь із забезпечених сімей, студентство», цим пояснюється широке розповсюдження арготичних одиниць та їх проникнення в молодіжний сленг і розмовне мовлення [3], тобто відбулася розгерметизація арго наркоманів, унаслідок чого арготичні фрази набувають насамперед ціннісної переоцінки, на яку впливає усталене в суспільстві сприйняття цього аспекту життя, ядро значення при цьому зберігається. Так, наприклад, згадана фраза *підісти на голку* отримує негативну оцінку, що засвідчує такий контекст художнього твору: *...вони трусяться вдень і вночі, аби ті не підісли на голку...* (І. Роздобудько, «Все, що я хотіла сьогодні...»).

Найчастіше після виходу з арго наркоманів фраземи набувають семантичних модифікацій: архісема 'наркотик' згасає, відходить на периферію значення або й повністю втрачається як неактуальна поза межами субкультури. При цьому відбувається розширення значення, яке отримують, як правило, фраземи на позначення наркотичної ейфорії. У молодіжному сленгу й загальному жаргоні вони позначають психоемоційний стан взагалі. Так, наприклад, фраза *накриває хвиля* в арго наркоманів означає найсильнішу дію наркотичної речовини (фразеотвірним елементом тут є арготизм *хвиля* – перша, найяскравіша фаза наркотичного сп'яніння [4: 223]), у молодіжному сленгу спостерігаємо семантичне розширення, унаслідок чого фразема набуває значення 'поглинати, діяти на психіку' [5: 206]: *Креативно-кретинного Христовича накриває друга хвиля творчого пориву* (С. Ушкалов, «БЖД: Crazy novel»). Шляхом метафоризації утворена в арго наркоманів фразема *дах (криша) їде* на позначення поступового розвитку наркотичного сп'яніння, що супроводжується порушеннями свідомості, мислення та сприйняття [2; 4: 242]. Фразеотвірним елементом виступає арготизм *дах (криша)* – голова, психіка [4: 242]. У молодіжному сленгу й загальному жаргоні ця фразема внаслідок переосмислення набуває таких значень: 'хтось божеволіє, втрачає здоровий глузд та самоконтроль', 'хтось переживає сильні емоції, почуття екзальтації' [12: 117], 'психічний розлад'» [5: 106]. Наведемо текстовий приклад: *Це вже маразм у неї старческій! Склероз! Криша їде – і що ти зделаєш...* (І. Карпа, «Перламутрове порно (Супермаркет самотності)'). Вихідне арготичне значення й похідне жаргонне (сленгове) аналізованої фраземи пов'язані між собою спільним фреймом, однак ядра значень співвідносні з різними концептами.

Концепт є смислотвірним джерелом фразеологічної семантики, (М. Алефіренко), служить для актуалізації певної семи категорії оцінки (Т. Космеда). Так, концепт «задоволення» реалізований у молодіжному сленгу й загальному жаргоні в низці фразем із компонентом-арготизмом *кайф* (від арабського або турецького keif – 'приємне самопочуття, настрої (при курінні кальяну, палінні тютюну)' (М. Грачов, В. Єлістратов, Л. Ставицька)): *в кайф, ловити кайф, бути під кайфом, жити в кайф, по кайфу*. В. Хімік говорить про те, що в мовленні молоді слово 'кайф' стало своєрідною ідіологемою, ціннісною

номінацією й показовим прикладом масового засвоєння арготизма [14: 78], що підтверджують і постмодерні художні тексти: *Відверті підараси також ловили свій кайф від революції; Помалу я починаю відловлювати кайф від своєї некрасивості* (І. Карпа, «Перламутрове порно (Супермаркет самотності)»). Цікаво, що негативно конотовані в арго наркоманів фраземи з компонентом ‘кайф’ зберігають свою оцінку й після переходу в загальний жаргон або молодіжне мовлення (так само, як і позитивно забарвлені), хоча архісема ‘наркотик’ відходить на периферію значення – її заступає сема ‘задоволення’: *зіпсувати (зламати, зірвати) кайф* означає ‘зіпсувати задоволення’: ... *вони під впливом ревнощів намагалися зіпсувати нам кайф...* (Л. Клименко, «У світі твар... пардон!.. мужчин. Посібник для жінок з полювання на мужчин»).

Висновок 1. Унаслідок переходу фразем з арго наркоманів у мовлення відкритих соціальних груп відбуваються семантичні модифікації, за яких інколи спостерігається й повна втрата зв’язку з первинною сферою уживання (наприклад, фразема *в лом*). Однак, як засвідчив здійснений нами аналіз, ці фраземи зберігають експресію, часто ядро значення й оцінні конотації, які становлять його периферію, а тому частотність їх уживання в різних дискурсах засвідчує «наркотизацію» мовної свідомості суспільства. Використання в художніх текстах арготичних фразем, тобто запозичених із арго наркоманів без змін, за певних контекстуальних умов маніфестує відповідну систему цінностей і світоглядні пріоритети субкультури наркоманів.

Із метою з’ясування, якою мірою в мовній свідомості молоді фраземи групи «Наркотики» пов’язані з першоджерелом функціонування, тобто який вони мають ступінь відношення до арго наркоманів, нами був проведений психолінгвістичний експеримент, у якому взяли участь студенти Кримського гуманітарного університету (м. Ялта), слухачі різних училищ і учні старших класів АР Крим. Разом – 81 особа. Гендерний розподіл непрезентативний (17 % чоловіків і 83 % – жінок), тому цей соціальний показник ми не враховували. Усі інформанти належали до однієї вікової групи: 17–22 роки. За територіальним представництвом – мешканці АР Крим. Експеримент був проведений у письмовій формі. Перед інформантами поставлене таке завдання: оцінити кожну фразему-стимул за пропонованою шкалою відношення її до арго наркоманів: 0 – нульовий ступінь, тобто фразема не має відношення до арго наркоманів; 1 – легкий ступінь, відношення до арго наркоманів практично не усвідомлюється; 2 – вищий за легкий ступінь; 3 – середній ступінь; 4 – помірний ступінь; 5 – високий ступінь: фразема входить до арго наркоманів.

Результати, обраховані у відсотках, подаємо в таблиці.

Як видно з таблиці, найвищі показники відношення до арго наркоманів демонструють фраземи *ловити кайф*, *бути на колесах* (не менш відомою виявилась омонімічна фразема зі значеннями ‘мати авто’, ‘пересуватися на авто’), *ловити втюряки*, однак усі вони отримали менше за 50% відповідей. Найменше відношення до арго наркоманів виявили фраземи *дах їде*, *в лом*, однак і тут кількість відповідей не перевищує 50 %.

Ступінь відношення фразем до аргю наркоманів

Фразема	Ступені					
	0	1	2	3	4	5
бути на колесах (уживати наркотики)	16,0	1,3	9,9	17,3	14,8	40,7
в кайф	14,8	6,2	9,9	23,5	11,1	34,5
в лом	34,6	11,1	12,3	16,1	11,1	14,8
ловити кайф	6,2	2,5	9,9	11,1	21,0	49,3
дах їде	27,2	13,6	12,3	23,5	13,5	9,9
дах зриває	12,3	12,3	13,6	14,8	24,7	22,3
ловити вторяки	13,6	8,6	13,6	13,6	12,3	38,3
накриває хвиля	13,6	7,4	18,5	19,8	11,1	29,6
цілюще зілля	22,2	12,3	11,2	17,3	12,3	24,7
добивати драп	24,7	2,5	8,6	17,3	16,0	30,9

Висновок 2. Отримані результати свідчать про те, що носії мови інтуїтивно відчують зв'язок аналізованих фразем із першоджерелом функціонування, можливо, у зв'язку зі знанням стрижневих слів-компонентів фразем, однак уживання їх у переосмисленому значенні (із повною чи частковою втратою семи 'наркотик') не дозволяє виявити високий відсоток упевненості в цьому. Це підтверджує спостереження Л. Лисиченко: часто вживані слова (фраземи) у розширеному чи звуженому значенні зумовлюють зміни спочатку на мовному рівні, потім – «...у концептуальній картині світу та переінтеграцію ознак в домовних уявленнях» [8 : 86], що виявляється в зрушеннях у концептосфері культурних концептів унаслідок «перекроювання й оновлення мовної картини світу» (М. Алефіренко). Перспективним у зв'язку із цим вбачаємо когнітивний аналіз об'єктивованих субстандартними неофраземами концептів.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Алефіренко Н.Ф.** Неофразеологізація в світле когнітивно-дискурсивного підходу / Н.Ф. Алефіренко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство». – 2009. – Вип. 15, Т. 17. – № 11 (1). – С. 3–9.
2. **Бабина А.К.** Жаргон наркоманов и молодежный сленг : словарик / А.К. Бабина [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://sleng.info/slovarik1.html>.
3. **Бабина А.К.** Некоторые особенности лексики и фразеологии жаргона наркоманов / А.К. Бабина [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://sleng.info/prensa3.html>.
4. **Борохов А.Д.** Когда весь мир на острие иглы... Татуировки и жаргон наркоманов / А.Д. Борохов. – СПб. : Речь, 2005.
5. **Словник** сучасного українського сленгу / [упор. Т.М. Кондратюк]. – Х. : Фоліо, 2006.
6. **Космеда Т.** Фразеологія в аспекте аксіологічної прагмалінгвістики // *Stovo. Tekst. Czas VI: Nowa frazeologia w nowej Europie* : Materiały VI Międzynarodowej Konferencji Naukowej (Szczecin, 6-7 września 2001 r.). – Szczecin – Greifswald, 2002. – S. 126–132.
7. **Лисиченко Л.А.** Літературна мова і читач / Л.А. Лисиченко // *Лінгвістичні дослідження* : [зб. наук. праць]. – Харків : ОВС, 2002. – Вип. 9. – С. 100–102.
8. **Лисиченко Л.А.** Рівні мовної картини світу і їхня взаємодія / Л.А. Лисиченко

// Лінгвістичні дослідження : [зб. наук. праць / за заг. ред. проф. Л.А. Лисиченко]. — Харків, 2005. — Вип. 16. — С. 80—87. 9. **Маленко О.О.** Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну) : монографія / Олена Маленко. — Харків : Харк. історико-філол. товариство, 2010. 10. **Масенко Л.Т.** Мова і суспільство : Постколоніальний вимір / Лариса Масенко. — К. : Вид. Дім «КМ Академія»; Всеукр. т-во «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, 2004. 11. **Синельникова Л.Н.** Жизнь текста, или Текст жизни : в 3 т. / Л.Н. Синельникова. — Луганск, 2005. — Т.3 : Образовательные проблемы в контексте гуманитарной и коммуникативной культуры. Связи с общественностью (Паблик рилейшнз). 12. **Ставицька Л.** Український жаргон : словник / Леся Ставицька. — К. : Критика, 2005. 13. **Тараненко О.О.** Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.) / О.О. Тараненко // Мовознавство. — 2003. — № 1. — С. 23—41. 14. **Химик В.В.** Поэтика низкого, или Просторечие как культурный феномен / В.В. Химик. — СПб. : Филол. ф-т СПбГУ, 2000.